

Нов прочит на историята на средновековната крепост Перистица в периода VI – XIV век. Част II: от XII век до 70-те години на XIV век

Марио Джасим

През периода на византийското владичество в българските земи се разгърнало значително строителството на крепости, което се дължало главно на необходимостта да се защитават границите на империята от честите нападения на печенези, узи, кумани, нормани и други.¹ Строителната техника на крепостните съоръжения и на по-значителните граждански постройки в периода XI-XII век се отличавала от техниката на монументалните строежи на старите български центрове. Вместо с големи дялани блокове към този исторически момент се предприема използването предимно с ломени камъни или с малки дялани блокове, с пълнеж в средата и със спойка от бял хоросан. За заздравяване на стените в тях се вграждали често дървени скари от напречни греди (т.нар. сантрачна система), които заменили известния *opus mixtum*, тоест градежа от редове камъни с няколко реда тухли.²

Според описанието на Перистица от Димитър Цончев* става ясно, че зида на крепостта бил изграден в унисон с горепосочените строителни техники, характерни за периода XI-XII век. Според мен, в случая с Перистица, се касае за реконструкция на вече съществуващо укрепено неградско селище, датиращо от времето на император Юстиниан I (527-565), което било превърнато в същинска военна крепост.

В последното десетилетие на XI век ромейската държава станала обект на голяма експанзия, която започнала от Западна Европа в посока на Изток към свещените на християните земи. Започнала епохата на кръстоносните походи, които имат пряко отношение към византийските земи на Балканите и в Мала Азия, включително и към областта на големия град в Тракия – Филипопол. Именно от периода на кръстоносните походи се срещат и първите конкретни сведения за Перистица.

Името на крепостта е споменато в „История на кръстоносците“ (*Historia peregrinorum*) написана от неизвестен духовник, непосредствен свидетел и участник в Третия кръстоносен поход (1189-1190)**. Отличната осведоменост на автора определя неговия труд като първокласен исторически извор, отличаващ се с голяма доза достоверност, изчерпателност, критичност и точна датировка на събитията. В някои отношения тази хроника допълва другият основен извор –

* Димитър Цончев отбелязва, че в изграждането на зида на крепостта били използвани ломени камъни, споени с бял хоросан, както и два вида сантрачи (напречни и надлъжни). Наред с това в скалите били издълбани щерни: едната с дължина 1,20 метра и широчина 0,80 метра, а другата с дължина 1,90 метра и широчина 0,80 метра, като и двете били с дълбочина 0,80 метра. В западната част на крепостта в скалата била издълбана стълба за изкачване на горната ѝ част, която вероятно служела за наблюдателница. (Родопски крепости южно от Перушица, ИБИД, 22-24, 1948, С., с. 249-252).

** В този поход взели участие германският император Фридрих I Барбароса (1152-1190), френският крал Филип II Август (1180-1223) и английският крал Ричард Лъвското сърце (1189-1199). От трите кръстоносни армии само немците преминали през Балканския полуостров по добре познатия диагонален път, докато французите и англичаните се отправили по море без да навлизат на територията на Византия. (Ангелов, Д., Политическа история на Византия, 2013, С., с. 245).

т.нар. „История на похода на император Фридрих I” във фактическия материал.³

От изложението на този извор става ясно, че германският император Фридрих I Барбароса (1152-1190), заедно с неговия контингент от рицари навлезли на територията на Тракия през лятото на 1189 година и на 24 август се установили на лагер във от стените на Филипопол. Там те прекарвали няколко дни, преди да влязат в него по нареждане на германския император.⁴ По думите на Никита Хониат към този момент градът бил изоставен от голяма част от жителите му.⁵

Много вероятно е част от това избягало население ще да е потърсило по-сигурно убежище в околните на Филипопол населени места. Напълно възможно е жителите на големия централен град да са се укрили в някои от крепостите по северния склон на Родопите, една от които вероятно ще да е била и Перистица.

Основният контингент от рицари напуснал Филипопол след 11 седмици престой т.е. през ноември⁶, макар част от германските сили да пребивавали там до края на януари или началото на февруари 1190, когато окончателно бил сключен договор с Византия, който уреждал преминаването на кръстоносците на малоазийския бряг.⁷

През този няколко месечен престой в Тракия Филипопол бил превърнат във временна база и резиденция на германския император и оттук се провеждали внезапни военни кампании в цялата област. Конкретно за Перистица в „Историята на кръстоносците” изрично се споменава, че рицарите за „*кратко време със силен отряд завладяха около десетина града и принудиха други два по-големи града, Пермис и Брандевой, да се предадат.*”⁸ Според Васил Златарски името „Пермис” се отъждествява със средновековната крепост Перистица.⁹

Показателно в случая, е че гарнизона на Пермис (Перистица) „*бил принуден да се предаде*” тоест вероятно е оказал реална, макар и неуспешна, съпротива срещу германските рицари. Това, разбира се, е било възможно само ако крепостта е била достатъчно укрепена, за да може да предостави убежище на жителите си и да устои на евентуална вражеска обсада.

Другият основен извор за периода на Третия кръстоносен поход е т.нар. „История на похода на император Фридрих I” (*Historia de expeditione Friderici imperatoris*), за чийто автор се приема австрийският духовник (каноник) Ансберт. Отличната осведоменост за събитията и особено познаването на официални документи дават основание да се предполага, че авторът е имал достъп до походната императорска канцелария и че са му поверявани за изпълнение важни задачи по време на похода.¹⁰

От изложението на този извор става ясно, че германските рицари превзели три големи селища - *Скрибенцион* [Асеновградската крепост], *Брандевей* [неидентифициран до този момент] и *Пернис*. В случая „Пернис” отново се отъждествява от Васил Златарски с Перистица и за него се споменава, че е град „*твърде укрепен*”.¹¹

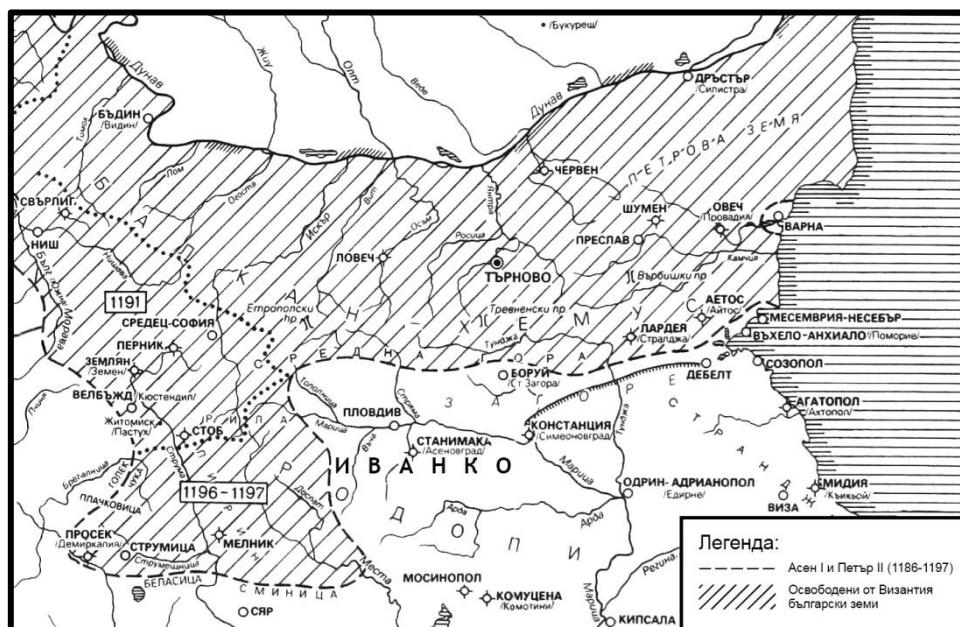
След преминаването на кръстоносците византийската власт във Филипополската тема била възстановена. Макар към този период в изворите да липсват конкретни сведения за Перистица, историята на крепостта е тясно свързана с последвалите събития в Тракия, описани от Никита Хониат. Неговото съчинение е оценено като един от най-важните исторически извори за периода

XII и началото на XIII век, поради обстоятелството, че той е бил пряк свидетел и участник в някои от описаните от него събития.

От Хониатовата „История“ е известно, че за управител на Пловдивската област бил назначен физическият убиец и братовчед на Асен I – Иванко (наричан от хрониста и с името Алексий). Първоначално този българин „положи много труд в земите при Филипопол и беше ценна преграда за ромеите срещу своите сънародници”¹², но скоро след това се ориентирал към отцепване от централната власт в Константинопол.¹³ Осланяйки се предимно на местното българско население в тази област, Иванко повел сполучливи действия срещу империята. Това накарало византийците през 1198* година да предприемат нападение над неговите владения и по-конкретно над крепостта Кричим, изградена от него, и с цената на много жертви да я превземат. В сведението на Никита Хониат изрично се споменава, че ромеите подчинили и някои други селища наблизо (тоест по северния склон на Родопите), които били завладяни било с кръвопролитие, било по споразумение.¹⁴

По всяка вероятност Перистица е била една от превзетите от византийците крепости като част от кампанията за овладяването на Кричим, но на въпроса как е станало нейното превземане – дали вследствие на обсада или доброволно предаване на нейния гарнизон, остава открит.

Независимо от постигнатия успех византийците, предвождани от протостратора Мануил Камица, претърпели последващо поражение от силите на Иванко при крепостта Баткун [дн. с. Паталеница]. След това Иванко „отнел от ромеите всички земи, които стигат до Мосинопол и които се простират до самия Ксанти, та и до планината Пангей [дн. Кушница, Р. Гърция] и до Абдера”¹⁵ [на 16 км. източно от брега на река Места, Р. Гърция]. (Фиг. 1).

Фиг. 1

* Според датировката на Димитър Ангелов и Борис Чолпанов (Българска военна история през Средновековието X-XV век, 1994, С., с. 106 – 107).

Едва през 1200 година ромейската войска, предвождана лично от Алексий III Ангел (1195-1203), организира нов поход срещу владенията на Иванко. След като ромейците успели да превземат Асеновградската крепост, по думите на Никита Хониат, чрез измама, императорът заловил и самия отцепник, чиито обширни владения в Тракия и Родопите отново били присъединени към територията на Византия.¹⁶

Ромейската власт в Филиполската област се запазила най-късно до лятото на 1203 година. Към този момент нов контингент рицари от Четвъртия кръстоносен поход* се намирал пред стените на Константинопол и с тяхна помощ престолонаследникът Алексий възстановил на императорския престол баща си Исак II Ангел и сам се провъзгласил за негов съимператор на 1 юли 1203 година като Алексий IV. Тези събития за известни в историографията като първото превземане на Цариград.¹⁷

Именно към този момент българският владетел Калоян (1197-1207), възползвайки се от благоприятната обстановка според думите на Георги Акрополит овладял Филипол и околностите му.¹⁸ Според Ани-Данчева Василева градът бил превзет преди първото падане на Константинопол.¹⁹

Следователно към конкретния исторически момент българската държава била единствената реална сила, която е могла да упражнява контрол над Перистица. Това положение в Тракия се запазило до есента на 1204 година. Именно към този момент в областта нахлули западните рицари с намерението да завоюват останалите територии на Византия според принципа, установен в *Partitio terrarum Imperii Romanie*.** Или казано по друг начин новата империя, която се раждала, макар и все още като намерение, трябвало да покрие географски, териториално и държавнополитически старата ромейска държава.²⁰

Целта на похода в Тракия била овладяването на Филипол и околностите му, които били дадени като феодално имение на рицаря Рение дьо Три (*Rénier de Trieth*), известно като Пловдивско херцогство (дукство).²¹ В хрониката на Жофроа дьо Вилардуен е уточнено точното отправяне на Рение към Филипол. Това е станало на 11 ноември 1204 година (в деня на свети Мартин): *„В това време, Рение дьо Три замина от Константинопол и се отправя към Финепол, който император Бодуен му бе дал; и той взе със себе си около 120 рицари,*

* През 1198 година папа Инокентий III отправил призови за нов кръстоносен поход, който намерил отклик сред широки среди на запад. Проектирало се походът да бъде извършен по море, като се нанесе пряк удар срещу Египет, раздиран от междуособиците след смъртта на Саладин (4 март 1193). През април 1201 година бил подписан договор с Венеция за превозването на около 35 000 хиляди кръстоносци. Междувременно главният организатор на похода Тибо Шампански, брат на крал Филип II, умира и по препоръка на френският крал е избран италианският маркиз Бонифаций Монфератски. По същото време от Византия успява да избяга наследникът на сваления Исак II Ангел – Алексий (бъдещия император, 1203-1204). Той посещава папата, предлагайки му помощ срещу възстановяването на легитимната имперска власт. На 24 ноември 1202 година се сключва договор, според който след възстановяването на Исак II и Алексий на престола, Византия се задължавала да изплати на кръстоносците 200 000 марки, да издържа флота в продължение на една година, да участва в похода с 10 000 войници и да подчини Православната църква на Рим. (Тъпкова-Заимова, В., Димитров, Д., Павлов, Пл., Византия и византийският свят, 2011, С., с. 169).

** Този документ или съглашение между кръстоносните водачи било прието преди второто падане на Константинопол (13 април 1204). Предвиждала се подялба на византийските територии, които обаче предстоели да бъдат завладяни. За това говори Жофроа дьо Вилардуен. (Завладяването на Константинопол (по превод на Иван Божилов), 2000, С., с. 92).

твърде добри хора*. И той язди така на етапи, че отмина Адрианопол [дн. Одрин] и пристигна във Финепопол. И хората от страната го посрещнаха и го признаха за свой сеньор и му устроиха твърде добър прием; а те имаха твърде голяма нужда от помощ, защото Йоанис [Калоян], кралят на Влахия [България], беше водил с тях тежка война. И той ги подпомогна твърде добре и овладя голяма част от страната и една голяма част от тези, които бяха държали страната на Йоанис, се обърнаха към него.”²²

Преди пристигането на латинските сили Филипопол бил в ръцете на цар Калоян, който се оттеглил. В града пребивавала част от избягалата византийска аристокрация, още преди падането на Константинопол, която приела присъствието на българския владетел в тази област. Но след като тракийските градове започнали да падат под ударите на латинците, присъствието на Рение дьо Три с кръстоносна войска изменя настроението на гръцките благородници в полза на западните рицари.²³ Латинската власт във Филипопол се запазила в периода от ноември 1204 до юни 1205 година.²⁴

Следователно през тези няколко месеца, но преди избухването на гръцкото въстание, крепостите по северния склон на Родопите, включително и Перистица, по всяка вероятност били овладяни от латинските сили и включени към територията на херцогството. Най-общо границите на това феодално имение, според Петър Коледаров, включвали Пловдив и околността му, заедно с долината на Горна Марица и Родопите до Беломорието.²⁵ (Фиг. 2).

Фиг. 2

* Цифрата не трябва да се приема буквално. Всеки рицар има от 4 до 10 конни и пеши обслужващи го воители – оръженосци, конни и пеши стрелци с лъкове, копиеносци, слуги и други. (История на българите, том V, Военна история на българите от древността до наши дни, С., 2007, с. 147).

Постепенно обаче византийската аристокрация в Тракия в края на 1204 или началото на 1205 година се ориентирала по посока на българския цар Калоян, търсейки неговата подкрепа. По думите на Жофроя дьо Вилардуен признала Калоян за свой господар, а той, от своя страна, се заклеел да управлява ромеите като свои поданици.²⁶ За съюз между гърци и българи споменава, макар и бегло, и Никита Хониат с думите: „Прочее Йоан [Калоян] нареди да се върнат в къщи прибегналите при него ромеи и да правят каквото могат зло на латинците с хитрости и набези, докато той уреди работите им по най-добър начин. И тъй те се върнаха по своите места и разбунтуваха градовете на траките и македонците с помощта на власите.“²⁷ Тази промяна в настроенията на византийците била естествена последица от отношението на латинските завоеватели не само към местната аристокрация, но и към градското и селско население, изложено безнаказано на грабежите на кръстоносците.²⁸

Натрупаното напрежение закономерно прераснало в открито въстание на гръцката аристокрация, подкрепена от Калоян, срещу латинската власт в Тракия през пролетта на 1205 година. От сведението на Жофроя дьо Вилардуен става ясно, че част от рицарите* в града се поддали на страха от неизбежен военен сблъсък и напуснали Филипопол. Изоставен от своите хора херцога на областта Рение напуснал града и се установил с останалите приблизително 15 рицари в Станимашката (Асеновата) крепост, където останал блокиран за 13 месеца.²⁹ Фактът, че част от неговите подчинени напуснали града, показва, че властта му била само номинална – той не бил в състояние да упражнява никакви функции като управител на Филипопол и неговата област и бил принуден да избяга от него.³⁰

Следователно към този момент латинската власт в областта била значително отслабена и дори ликвидирана на места. В този случай най-естествено е да се предположи, че крепостта Перистица била овладяна от местното византийско (или по-вероятно българско) население, което било в съюзни отношения с цар Калоян. Това е могло да стане пролетта на 1205 година и едва след оттеглянето на основните латински сили от Филипопол.

Краят на Калояновата кампания от първата година от българо-латинската война завършила с овладяването на Пловдив през юни 1205 година.³¹ Следователно през лятото българската държава била единствената възможна сила, която имала реална власт в областта, но без Станимака, където бил блокиран Рение дьо Три. При всички случаи Перистица била една от крепостите, включена в пределите на България като пряк резултат от Калояновата кампания в Тракия. Като българско притежание тя ще да е останала и до самата смърт на Калоян, станал вероятно жертва на политически заговор, пред стените на обсадения от него град Солун през октомври 1207 година.

* Преди оттеглянето на управителя на Пловдивското херцогство, той бил напуснат от сина си Рение, брат си Жил, племенника си Жак дьо Бонди и от зет си Ахар дьо Вердюн, които отнели част от рицарския контингент в града. В следствие те били заловени на път за Константинопол от въстаналите гърци, които ги предали на Калоян, който заповядал да им отрежат главите. Последвало и второ оттегляне на основния латински контингент в областта. (Вилардуен, Жофроя, „Завладяването на Константинопол“, по превод на Иван Божилов), 2000, С., с. 116.

В резултат на управлението на този владетел южната границата на България според Петър Коледаров достигнала до Беломорието, следвайки южните и източните разклонения на Родопите.³²

При възкачването на следващия владетел Борил (1207-1218) българската държава претърпяла териториални загуби. По думите на Георги Акрополит в Родопската област, наричана от него Ахридос, се отделил Алексей Слав³³ със средище Цепина [до дн. село Дорково], а по-късно – Мелник. Много вероятно към този момент Перистица да е влизала именно в състава на неговото владение или впоследствие да е овладяна от него. Както беше уточнено по-горе до смъртта на Калоян, тя е била в пределите на българската държава. Алексей Слав обаче не признал легитимността на Борил на Търновския престол и както е отбелязано от Анри дьо Валансиен бил във война с него.³⁴ В контекста на това противоборство благородника Слав едва ли би пропуснал възможността да установи властта си над редица крепости в Родопите, включително и Перистица. Освен това в хрониката на Валансиен изрично се споменава, че „Есклас [Слав] често го нападнаше [т.е. често нападнаше Борил], като му причиняваше загуби в жива сила, съюзници и крепости.”³⁵

През лятото на 1208 година българо-латинската война била подновена. Събитията от този период са описани подробно в „История император Анри” от Анри дьо Валансиен – непосредствен участник в рицарския поход в Тракия от същата година. Съчинението имало за цел да възвеличае делата на латинския император и поради това има специфични черти – прекомерно внимание към личността на Анри, хвалебствия за героичните му дела с цел да изпъкне фигурата му на пълководец и политик. Първата част от хрониката обхваща българо-латинските отношения през първите години от управлението на Борил, като се дава единствена информация за войната между България и Латинската империя през 1208 година. Освен това в извора подробно са описани политическите взаимоотношения между Анри и благородника Алексей Слав. За разлика от Жофроа дьо Вилардуен в разказа на Валансиен прозират определена преднамереност, засилено тенденциозно отношение в полза на латинците и не съвсем обективно представяне на фактите.³⁶

От разказа на Валансиен е известно, че след битката край Филипопол (1 август 1208г.): „*Нашите хора [т.е. рицарите] стигнаха в Крюсмон [Кричим] и укрепиха града и замък; та този Есклас прати при император Анри хора с предложение за мир, понеже искаше да си осигури подкрепата му. Както ви казах, след това Есклас дойде при императора и го откри седнал в шатрата си в компанията на своите най-знатни барони. Есклас влезе в шатрата, където бяха бароните, падна в краката на императора, целуна ги, а сетне и ръката му. Какво да ви кажа? Мирът бе сключен и скрепен, след като Есклас стана васал на император Анри и му се закле във вярност и преданост като на свой законен господар.*”³⁷

За момента Алексей Слав бил единственият сигурен васал и съюзник на латинците сред враждебното обкръжение на Балканите. Освен това военните възможности, с които разполагал не били за пренебрегване. Родопският властелин бил в състояние да съдръжа враждебните прояви на цар Борил, докато

Анри си уреждал отношенията с ломбардските барони в Солунското кралство, които се били съюзили с Борил.³⁸

При уреждането на мирните отношения със Слав император Анри по думите на Валансиен склонил да даде дъщеря си за жена на българския благородник. Заедно с това било договорено земите, които латинците успяли да завладеят от похода в Тракия да бъдат отстъпени на Слав.³⁹ По този начин българският благородник запазил властта си над земите, които владеел. Подчинението му обаче било формално. Това личи от думите на Георги Акрополит: *„Слав като завладял силната и почти непревземаема за всички противници крепост Мелник, станал самодържец и не се покорявал на никой от околните владетели. Понякога бил съюзник на италийците [Константинополските латинци], свързвайки се с тях поради роднинство, покаякога държал страната на българите поради родство, а покаякога на Теодор Комнин [Теодор Комнин (1224-1230), владетел на Епир]. И никога никому не бил нито подчинен, нито се свързвал истински във вярност и съгласие”*.⁴⁰

Последното сведение за родопския владетел се съдържа в текста на договора от Перуджа, сключен между бароните на латинската империя и бившия ерусалимски крал Жан дьо Бриен на 9 април 1229 година: *„И да се знае, че във властта на краля ще бъде да вземе, каквото пожелае, за своите наследници: или цялата земя, която е отвъд протока и някога са владели гърци или латинци, или цялата земя, която владее Комнин чак до околностите на Димотика и на Адрианопол, и цялото херцогство Филипопол, от когото и да бъде то владяно, и цялата земя на Слав, и онази, която е била на Срез, с изключение на онова, което Асен [Иван Асен II] владее от татък и с изключение на Солунското кралство.”*⁴¹

От казаното до тук считам, че Перистица още след смъртта на Калоян е била една от крепостите, влизаци в състава на самостоятелното владение на Алексей Слав в Родопите. Това владение просъществувало до самата смърт на своя единствен господар, която вероятно се случила в края на 30-те години на XIII век. Текстът на договора от Перуджа, в който изрично е споменато името на Слав е категорично доказателство, че родопският владетел все още бил фактор в геополитиката на Балканите.

Вероятно в края на живота си Слав признал върховенството на Иван Асен II.⁴² Някои епиграфски паметници, в които се споменават поотделно имената на Слав и Алексей позволяват да се направят някои предположения, че родопският владетел бил удостоен с висшата дворцова длъжност „столник”⁴³ или, което е по-малко вероятно, че му е било поверено управлението на Родопите с крепостта Станимахос като „севаст”.⁴⁴

Едва след битката при Клокотница (9 март 1230) българската държава официално си възвърнала властта на Родопите. Резултатите от победата на Иван Асен II били отразени в множество извори.

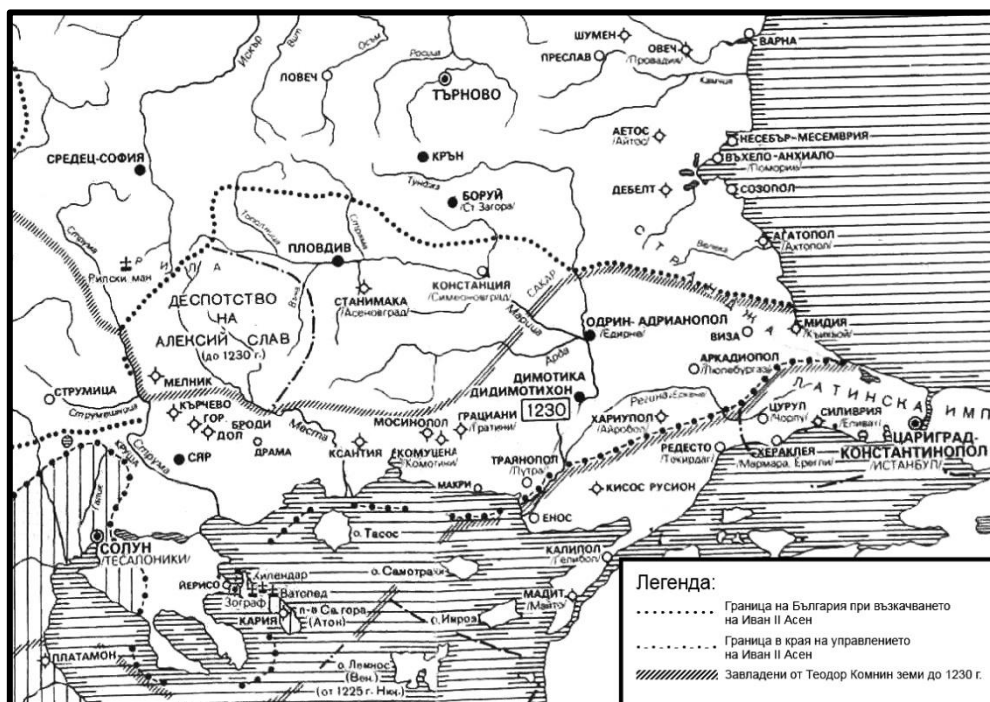
Византийският хронист Георги Акрополит отбелязал човеколюбивото отношение на българския владетел, както към пленената войска на Теодор Комнин, така и към обикновеното население. За кратко време под властта на Йоан Асен II паднали *„Адрианопол, след това Димотика, после целият Волерон [земите между долните течения на р. Марица и Струма], Серес, Пелагония [гр.*

Битоля] и Прилеп и земите около тях. Той опустошил и Велика Влахия [Северна Тесалия], завладал и Албанон [земите североизточно от Драч] и плячкосвал чак до Илирик.⁴⁵

Голямата победа била ознаменувана и с възпоменателен надпис върху колона, поставена в търновската църква „Свети Четиридесет мъченици“. В този надпис е написано: „...излязох [става въпрос за Иван Асен II] на бран в Романия и разбих гръцката войска, и плених самия цар кир Теодор Комнин с всичките му боляри, а цялата земя от Одрин до Драч завладях – гръцка, още арбанашка, и сръбска; а пък градовете, които се намират около Цариград, и самия тоя град, владееха франките, но и те се повинуваха под десницата на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мене и благодарение на мене прекарваха своите дни...“⁴⁶

За териториалните придобивки и политическото влияние, което Иван Асен II спечелил след битката, Патриарх Евтимий пише в Житието на св. Петка, че българският цар „покори цялата Македонска област, още Серес заедно с цялата Атонска, или по-добре да се нарече Света планина. Освен това той завладя и славния Солун, и цяла Тесалия, също и Тривелия, а общо и Далмация, която се нарича Албанска земя, чак до Драч.“⁴⁷

След Клокотнишката битка възстановената българската власт в Родопите се запазила, не само до края на управлението на Иван Асен II, но и при неговия наследник – Калиман I Асен (1241-1246). Това се потвърждава от думите на Георги Акрополит, че „като взе бащината власт [т.е Калиман I Асен], поднови договорите с император Йоан и при това положение владееше мир“.⁴⁸ Едва при смъртта на малолетния Калиман, станал жертва на политически заговор, никейската държава се възползвала от неочакваната смяна на владетеля в Търново и предприела нападение над своята съседка. (Фиг. 3).

Фиг. 3

В резултат на ромейския поход, по думите на Георги Акрополит, към територията на никейската империята били присъединени за кратко време множество крепости, сред които Станимахос, Цепина „и каквито градчета и села лежаха край планината Родопи. И границата между него [императорът Йоан III Дука Ватаци] и българите стана река Еврос [река Марица]; ...И след това императорът сключи договор с българите при условие, че той ще се ограничи само с тия земи и не ще отива по нататък.⁴⁹ Това положение се запазило до есента на 1254 година.

При всички случаи Перистица била овладяна от византийците още през 1246 година. Това косвено се потвърждава от обстоятелството, че Георги Акрополит споменава името ѝ във връзка с настъплението на българския цар Михаил II Асен (1246-1256), осъществено през зимата на 1254 година. Сведението е следното: „...като научи за смъртта [3 ноември, 1254] на император Йоан [на Йоан III Дука Ватаци], понеже знаеше, че западните земи са оголени от ромейски войски, пожела отново да възвърне към българската държава земята, която беше отнета от българите от император Йоан, и градовете в нея. Това измъчваше отдавна българите. Като намери, както смяташе, момента за удобен, той [българският цар] се впусна от Хемус и като прекоси Еврос [т.е границата към момента между двете държави от 1246 година], за кратко време си подчини обширна земя и си присъедини много градове без никакъв труд. Жителите, които бяха българи, преминаваха на страната на съплеменниците си и се отърсваха от ярема на чуждоезичниците [т.е. гърците]. А крепостите, оставени само с ромейска охрана, която не беше достатъчна да окаже съпротива при тия обстоятелства, бяха лесно достъпни за българите... Веднага бяха завзети Станимака, Перуица, Кричим, Цепена и всичко в Ахридско освен Мниак [т.е крепостта Моняк до с. Широко поле], който единствен беше запазен от ромеите.“⁵⁰

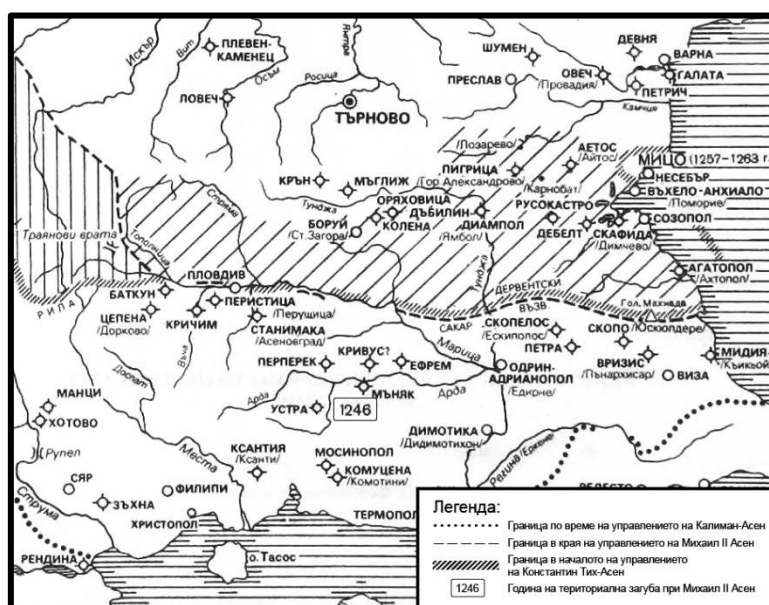
Завзетите от българите крепости били мощни твърдини. От горечитирания извор става ясно, че размахът на военните действия е бил голям, а успехът се дължал и на обстоятелството, че местното българско население активно подпомогнало българската войска в освобождението на по-голямата част от Родопите.⁵¹ За съжаление се оказало, че отвоюването на тези територии представлявало една закъсняла реабилитация от страна на българското правителство без трайни последици.⁵²

Византийският отговор не закъснял. В края на 1254 или началото на следващата година император Теодор II Ласкарис (1254-1258) предприел поход с цел възвръщане на загубените византийски територии. От сведението на Георги Акрополит става ясно, че ромейските войски, начело с императора тръгнали от Адрианопол и някъде край река Марица успели да разбият един български отряд. След това византийската войска се насочила по посока Берое (Стара Загора), който също бил превзет. Там императорските войски престояли 6 дни, отдавайки се на плячкосване, преди да се завърнат в Адрианопол поради зимните условия.⁵³ Впоследствие бил изпратен ромейски отряд, чиято задача била овладяването на родопските крепости. По думите на Георги Акрополит: „като събра [императорът] достатъчно войска, изпрати я към крепостите в Архидос, които бяха покорени от българите малко преди това време, та ако

може някак, да бъдат върнати под ромейска власт. ...И тъй за късо време бяха покорени повечето крепости; ...той [императорът] превзе с машини Перушица, след нея Станимака, а след тях Кричим – всички те бяха твърде силни крепости, разположени пред планината Родопи, и охраняваха всичко зад себе си”.⁵⁴

Омиротворяването между двете държави настъпило със сключването на т.нар. Регинския мир [подписан край река Регина, дн. Еркене] през лятото на 1256 година. От българска страна преговорите водил Ростислав Михайлович (тъст на Михаил II Асен), който сключил крайно неизгоден за България мир. Сведения за договореностите дава Георги Акрополит: „И тъй като не можеше да направи нищо против ромеите, понеже императорът бе преминал на Запад с толкова много войски и се бе приближил до неговата земя, българският владетел прибягна към споразумение и реши посредник в мира да бъде неговият тъст, русинът Ур [Ростислав Михайлович], който беше зет по дъщеря на унгарския крал...Той сключи мира, като се закле от свое име и от името на българите – да бъде предадена на императора крепостта Цепена – българите държаха само нея от крепостите, които владееше император Йоан, - а императорът да бъде в мирни отношения с българите и двете страни да се задоволят с предишните граници” [т.е. тези от 1246 година].⁵⁵

Определяйки българо-никейската граница в Тракия, Петър Коледаров, позовавайки се на някои сведения от Геофри Пахимер и Мануил Фил във връзка с по-късно развилите се събития до 1263 година, счита, че тя в този участък вървяла по северните разклонения на Родопите, река Марица, билата на Сакар, Дервентските възвишения, Странджа и от връх Голяма Махиада [най-високият в Странджа] се отправяла към нос Инеада на черноморския бряг [до Резово]. По този начин севернородопските крепости: Баткун, Кричим, Перистица и Станимака, както и Констанция (на река Марица), Одрин и Мидия останали в пределите на Никея. България запазила властта си над Средец (София), Пловдив, Боруи (Стара Загора), Дебелт и Анхиало.⁵⁶ (Фиг. 4).

Фиг. 4

Регинският мир довел до влошаване на политическата обстановка в България. По думите на Георги Акрополит Михаил II Асен бил убит от своя първи братовчед Калиман (Калиман II, 1257), който за кратко време управлявал властта в Търново до избирането на болярина Константин (Константин Тих Асен, 1257-1278) за български цар.⁵⁷ Последният с оглед да узакони властта си и да укрепи престижа си се обърнал към император Теодор II Ласкарис с предложение да се ожени за дъщеря му Ирина и да сключат съюзен договор. С встъпването в брак с внучката на цар Иван Асен II Константин Тих прикачил към собственото си име и семейното на Асеновци. С този си акт новият цар потвърдил византийската власт върху отнетите български земи, а със спазването на неутралитет реално подпомогнал империята да се укрепи при твърде критични за нея обстоятелства.⁵⁸

Впоследствие със загубата на важния стратегически център в Тракия – Филипопол през 1263 година* Българската държава загубила възможността за утвърждаване или по-точно възстановяване на своята власт в Родопите. В този смисъл крепостите по северния склон на планината в следващите десетилетия (до 1344 година) останали в пределите на Византия. Не помогнало и обстоятелството, че по времето на Георги II Тертер (1322-1323) Пловдив бил за кратко превзет, което обаче не било последвано от българско настъпление към Родопските крепости. В историята на Йоан Кантакузин изрично се споменава, че градът бил на границата между двете държави.⁵⁹ Впоследствие Филипопол отново бил загубен от следващия български владетел Михаил III Шишман Асен (1323-1330). **

Омиротворяне настъпило през първата половина на август 1324 година, когато отношенията между двете страни били уредени с подписването на мирен договор. Според него България утвърдила господството си над Аетос, Анхиало, Ктения (с. Козаре), Месемврия, Русокастро и Диампол (Ямбол), а Византия задържала под своя власт Филипопол, Созопол, Агатопол (Ахтопол) и Вукелон (с. Маточина).⁶⁰

Едва през 40-те години на XIV век, по времето на цар Иван Александър (1331-1371), българската държава успяла да осъществи последното си териториално разширение, постигнато не чрез кървави битки, а чрез мирно споразумение и дипломатически преговори.⁶¹ Събитията се развили в контекста на гражданската война във Византия (1341-1347). Именно тогава името на Перистица се споменава в един от основните извори за периода - историята на Йоан Кантакузин.

Според този извор през пролетта на 1344 година регенството в Константинопол се обървало за помощ към българския цар. По думите на Йоан Кантакузин: *„Императрицата Ана [Савойска], патриархът [Йоан XIV Калека], великият дук [Алексий Апокавк] и останалите знатни решиха, че трябва да се проводи пратеничество при Александър, цар на мизите, за да им помогне срещу император Кантакузин. Защото персийската войска [турската войска в качеството си на съюзник на Кантакузин] опустошаваше и неговата страна.*

* По сведения на Георги Пахимер (ГИБИ, том X, 1980, София, с. 154).

** Според Ани-Данчева Василева Пловдив бил под властта на българите в периода юни-юли 1322 до юли-август 1323 година (Пловдив през Средновековието IV-XIV век, 2011, С., с. 154 -155).

А той [българският цар] обеща, ако му дадат като награда за помощта градовете при Стенимахос и Чепино [Чепена], по-големи и по-малки, заедно с намиращите се в тях войска. А те бяха девет: Чепино, Кричим, Перуцица, Света Юстина, Филипопол, град забележителен и голям, Стенимака, Аетос [на върха на Соколница при гр. Смолян], Беаднос [с. Беден, Смолянско] и Косник [Козник, югоизточно от гр. Рудозем]... Те [регенството в Константинопол], като узнаха молбата на Александър, предадоха на драго сърце градовете, понеже се уплашиха, както изглежда, да не би, ако и тези градове минат на страната на император Кантакузин, да ги имат за неприятели, вместо съюзници и подчинени.”⁶² (Фиг. 5).

Фиг. 5

В следващите години история на Перистица била свързана с османското нашествие на Балканите. В научната литература съществуват много и различни мнения относно кога Тракийската област, а оттам и Родопите били окончателно присъединени към ранната османска държава. Безспорно ключов момент за овладяването на региона било падането на град Адрианопол през пролетта на 1369 година, което било последвано и падането на големите градски центрове Пловдив и Стара Загора през следващата 1370 година.* Не е изключено именно тогава някои от крепостите по северния слон на Родопите, владени от България, да са пострадали в различна степен или дори превзети. Факт е обаче, че след катастрофалното поражение, нанесено от османците на християнските войски, предвождани от Вълкашин (владетел на Прилепското кралство) и брат му Углеша (деспот на Серското княжество) при Черномен (26 септември 1371), вече може да се говори за по-сериозни опити за завладяване на Родопската област.

* Според датировката на Ив. Тютюнджиев и Пл. Павлов (Българската държава и османската експанзия 1369-1422, 1992, В.Търново, с. 6.) и Хр.Матанов (Залезът на средновековна България, 2016, С., с. 99).

Резултатите от злополучната битка били отразени в различни извори, един от които е сведението на съвременника на събитието – монахът Исая (Исай) Серски. От него е известно, че османските сили се „разпръснаха и полетяха по цялата земя като птици по въздуха”.⁶³ В този смисъл сведението отразява мащабно предприетото османско настъпление, което след 1371 година продължило по посока на бившите югозападните български земи (тоест към владенията на Вълкашин и Углеша), но успоредно с това и към Родопите.

Конкретно за крепостта Перистица в изворите няма данни относно кога и как е станало нейното превземане, което считам, че въз основа на косвени данни би могло да се отнесе в периода 1370-1371 година, но по-вероятно това да се е случило след битката при Черномен.

Използвана литература

- ¹ История на България, том III, 1982, С., с. 88.
- ² Цончев, Д., К изучению особенностей строительства болгарских и византийских крепостей эпохи развитого феодализма, ВВр, 18, 1961, с. 206.
- ³ ЛИБИ, том III, 1965, С., с. 221.
- ⁴ *Historia peregrinorum*, ЛИБИ, том III, 1965, С., с. 230-232.
- ⁵ Choniates, Nicetas, *Historia*, ГИБИ, том XI, С., 1983, с. 37.
- ⁶ Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici Imperatoris*, ЛИБИ, том III, 1965, С., с. 263.
- ⁷ Ангелов, Д., Политическа история на Византия, 2013, С., с. 246.
- ⁸ *Historia peregrinorum*, ЛИБИ, том III, 1965, С., с. 234.
- ⁹ Златарски, В., История на българската държава през средните векове, том III, 1972, С., с. 32.
- ¹⁰ ЛИБИ, том III, 1965, С., с. 245.
- ¹¹ Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici Imperatoris*, ЛИБИ, том III, 1965, С., с. 267-268.
- ¹² Choniates, Nicetas, *Historia*, ГИБИ, том XI, С., 1983, с. 53.
- ¹³ Пак там., с. 61.
- ¹⁴ Пак там., с. 63.
- ¹⁵ Пак там., с. 63-64.
- ¹⁶ Пак там., с. 65.
- ¹⁷ Василева, Ани-Данчева, България и латинската империя (1204-1261), 1985, С., с. 46.
- ¹⁸ Asropolita, Georgius, *Historia*, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 155.
- ¹⁹ Василева, Ани-Данчева, Пловдив през Средновековието IV-XIV век, 2011, С., с. 111.
- ²⁰ Божилов, Ив., Гюзелев В., История на Средновековна България VII-XIV век, 1999, С., с. 449.
- ²¹ Вилардуен, Жофроа, Завладяването на Константинопол (по превод на Иван Божилов), 2000, С., с. 108.
- ²² Пак там., с. 109.
- ²³ Василева, Ани-Данчева, България и латинската империя (1204-1261), 1985, С., с. 57.
- ²⁴ Василева, Ани-Данчева, Пловдив през Средновековието IV-XIV век, 2011, С., с. 120.
- ²⁵ Коледаров, П., Политическа география на Средновековната Българска държава, част II, 1989, С., с. 43.
- ²⁶ Вилардуен, Жофроа, Завладяването на Константинопол (по превод на Иван Божилов), 2000, С., с. 114.
- ²⁷ Choniates, Nicetas, *Historia*, ГИБИ, том XI, С., 1983, с. 73.
- ²⁸ Василева, Ани-Данчева, България и латинската империя (1204-1261), 1985, С., с. 60.
- ²⁹ Вилардуен, Жофроа, Завладяването на Константинопол (по превод на Иван Божилов), 2000, С., с. 116-117.
- ³⁰ Василева, Ани-Данчева, Пловдив през Средновековието IV-XIV век, 2011, С., с. 120-121.
- ³¹ Божилов, Ив., Фамилията на Асеновци (1186-1460) – генеалогия и просопография, 1985, С., с. 52.
- ³² Коледаров, П., Политическа география на Средновековната Българска държава, част II, 1989, С., с. 50.
- ³³ Asropolita, Georgius, *Historia*, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 159-160.
- ³⁴ Валансиен, Анри, История на император Анри (по превод на Ивайло Буров), 2009, С., с. 28.
- ³⁵ Пак там., с. 39.
- ³⁶ Василева, Ани-Данчева, България и латинската империя (1204-1261), 1985, С., с. 19.
- ³⁷ Валансиен, Анри, История на император Анри (по превод на Ивайло Буров), 2009, С., с. 39-40.
- ³⁸ Андреев, Й., Лазаров, Ив., Павлов, Пл., Кой кой е в средновековна България, 1994, С., с. 12.
- ³⁹ Валансиен, Анри, История на император Анри (по превод на Ивайло Буров), 2009, С., с. 40.
- ⁴⁰ Asropolita, Georgius, *Historia*, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 160.
- ⁴¹ ЛИБИ, том IV, С., 1981, с. 36.
- ⁴² Златарски, В., История на българската държава през средните векове том III, 1972, С., с. 351.
- ⁴³ Иванов, Й., Старобългарски и византийски пръстени, ИБАД, II, 1911, с. 6.
- ⁴⁴ Златарски, В., Асеновият надпис при Станимака, ИБАД, II, 1911, с. 245.
- ⁴⁵ Asropolita, Georgius, *Historia*, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 161-162.
- ⁴⁶ Дуйчев, Ив., Из старата българска книжнина, том II, 1944, С., с. 38-39.
- ⁴⁷ Старобългарски страници. Антология. 1968, С., с. 249-250.
- ⁴⁸ Asropolita, Georgius, *Historia*, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 170.
- ⁴⁹ Пак там. с. 176.
- ⁵⁰ Пак там. с. 183-184.
- ⁵¹ Ангелов, Д., Чолпанов, Б., Българската военна история през Средновековието X-XV век, 1994, С., с. 149.
- ⁵² Василева, Ани-Данчева, България и латинската империя (1204-1261), 1985, С., с. 161.
- ⁵³ Asropolita, Georgius, *Historia*, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 185-186.
- ⁵⁴ Пак там. с. 186.
- ⁵⁵ Пак там. с. 194.

- ⁵⁶ Коледаров, П., Политическа география на Средновековната Българска държава, част II, 1989, С., с. 74-75.
- ⁵⁷ Aсropolis, Georgius, Historia, ГИБИ, том VIII, 1972, С., с. 204-205.
- ⁵⁸ Коледаров, П., Политическа география на Средновековната Българска държава, част II, 1989, С., с. 76.
- ⁵⁹ Santacuzeni, Ioannis, Historia, ГИБИ, том X, 1980, С., с. 224.
- ⁶⁰ Бурмов, Ал., История на България през времето на Шишмановци, 1947, С., с. 237.
- ⁶¹ История на България, том III, 1982, с. 353.
- ⁶² Santacuzeni, Ioannis, Historia, ГИБИ, том X, 1980, С., с. 362-363.
- ⁶³ Ангелов, Боню, Из старата българска, руска и сръбска литература, том II, 1967, С., с. 157-158.

Всички фигури, използвани в статията, са допълнително обработени според спецификата на изложението. В този смисъл някои от топонимите липсват, легендите са променени с цел фокусиране върху темата на текста.